

بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی

عزت خبازی*

پریناز بنیسی**

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بود. پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش گردآوری داده‌ها ترکیبی (اکتشافی) بود. جامعه آماری در بخش کیفی شامل خبرگان حوزه تعلیم و تربیت بودند که در این پژوهش تعداد ۹ نفر تا سطح اشباع نظری در پژوهش مشارکت داشتند؛ در بخش کمی نیز معلمان علوم اجتماعی مناطق مختلف تهران و کتاب اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم به عنوان واحد تحلیل انتخاب شدند. در بخش کیفی از روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی استفاده شد که ۹ نفر از متخصصین این حوزه با استفاده از روش اشباع نظری انتخاب شدند و در بخش کمی، ۳۵۸ معلم ابتدایی با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای بر اساس جدول کرجسی و مورگان انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی مصاحبه نیمه ساختار یافته و در بخش کمی پرسشنامه محقق ساخته با ۴۰ سؤال و ۹ خرده مقیاس بود. در بخش کیفی پرسشنامه محقق ساخته که مبتنی بر ۳۲ سؤال و کاربرگ‌های تحلیل محتوا بود استفاده شد در بخش کمی با توجه به سؤال‌های پژوهش از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی (تحلیل عاملی تاییدی) استفاده شد. یافته‌های بخش کیفی نشان داد که مؤلفه‌های جامعه و روابط اجتماعی، خانواده و والدین، وسایل ارتباط جمعی، سن، مدرسه، نظام آموزشی، آینده شغلی، شخصیت فرد، معلمان بعنوان مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده هویت شناسایی شدند و در بخش کمی نیز مشاهده شد که کتاب پایه هفتم به مؤلفه‌های جامعه و روابط اجتماعی، خانواده و والدین، وسایل ارتباط جمعی، مدرسه، معلمان و آینده شغلی تاکید دارد؛ همچنین کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم نیز فقط مؤلفه جامعه و روابط اجتماعی و خانواده و والدین مورد توجه قرار داده است. در ضمن در کتاب علوم اجتماعی پایه نهم به مؤلفه‌های جامعه و روابط اجتماعی، خانواده و والدین، وسایل ارتباط جمعی، سن، مدرسه و معلمان تاکید دارد. در تبیین این نتایج می‌توان اشاره کرد که کارشناسان و مؤلفان دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش در تدوین و بازنگری و اصلاح کتاب‌های علوم اجتماعی با توجه به نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مشابه به اهداف و مفاهیم هویت و عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن اهتمام جدی‌تری را مبذول داشته باشند.

واژه‌های کلیدی: روابط اجتماعی، کتاب درسی، مطالعات اجتماعی، هویت

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب، تهران، ایران.

** استادیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

banisiparinaz4@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۴/۱۱

مقدمه

دوران نوجوانی، یکی از حساس‌ترین مراحل زندگی هر فرد است و این دورانی است که حتی دشوارتر از سال‌های کودکی تلقی شده است. شاید دلیل آن باشد که در این دوران تغییرات قابل توجهی از نظر جسمی، روانشناختی، شناخت هیجانی و روابط اجتماعی در فرد رخ می‌دهد (هایوارد^۱، ۲۰۱۲). گاه این تغییرات چندان شدید است که اغلب والدین از اینکه نوجوانشان روزی سرحال و روزی دیگر غمگین و گوشه‌گیر است، تعجب می‌کنند و گاهی از این وضعیت شکایت دارند. این در حالی است که، نوجوان علاوه بر کنار آمدن با همه این تغییرات، باید بکوشد تا هویتی برای خود کسب کند (برزونسکی^۲، ۲۰۱۰). در واقع وی باید پاسخ مشخص را برای این سؤال قدیمی بیابد که «من کیستم؟». بنابراین یکی از تکالیف اساسی نوجوان هویت‌یابی است (هوک^۳، ۲۰۱۷). نوجوان باید بتواند تمایزی بین خود و دیگران قائل شود؛ اگرچه، چنین تکلیفی در نظر برخی روان‌شناسان مانند اریکسون در طول زندگی، پیش‌روی افراد است، اما سؤال من کیستم، به‌طور مفصل در دوران نوجوانی پاسخ داده می‌شود (گودرزی، ۱۳۹۴).

هویت یکی از پایه‌های مفاهیم علوم اجتماعی و روان‌شناسی است که پیامدهای مختلف آن، بروندادهای مختلف از جمله نظام آموزشی و سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و فعالیت‌های آن را تحت الشعاع قرار می‌دهد. در حقیقت، هویت مفهومی بین‌رشته‌ای^۴ است که در حوزه‌های مختلف همچون سیاست، فرهنگ، اخلاق، عرفان و حتی اقتصاد مورد توجه قرار گرفته است و البته از مفاهیم و مباحث بنیادی در حوزه‌های علوم روان‌شناسی و علوم اجتماعی نیز هست (گودرزی، ۱۳۹۴). برجستگی این مفهوم در برنامه‌های آموزشی و درسی مقطع متوسطه^۵، که طبعاً با نوجوانانی سروکار دارد که در حال گذار از مراحل حساس رشد هویت خود می‌باشند، بسیار بیشتر از سایر مقاطع تحصیلی است؛ زیرا یکی از تکالیف عمده نوجوانان در جامعه، یافتن پاسخی عملی به این سؤال است که «من کیستم؟» (ماسن^۶، هنری؛ کیگان، هوستون، کارول و کانجر، ۱۹۹۷)، ترجمه یاسایی ۱۳۹۲). دقیقاً به همین علت است که یکی از وظایف مهم نظام‌های آموزشی، کمک به دانش‌آموزان جهت رشد موزون و مناسب هویت خود است. در حقیقت، از نظام آموزش و پرورش انتظار می‌رود که به دانش‌آموزان کمک کند «خود را چنان‌که هستند و بدان

1. Hayward
2. Berzonsky, M. D.
3. Hogg, M. A.

4. interdisciplinary concept
5. secondary level
6. Massen

گونه که می‌توانند باشند، به‌درستی بشناسند و شیوه زندگی خود را بر اساس توانایی‌ها، استعدادها، هدف‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت و در راستای تحقق باورها و آرزوهایی که دارند، سازماندهی کنند» (لطف‌آبادی، ۱۳۹۶).

در حیطه آموزش و پرورش، عنصر مهمی که می‌تواند بر هویت دانش‌آموز تأثیرگذار باشد کتاب درسی است. کتاب به‌عنوان رسانه‌ای پردوام برای انتقال اصول و مفاهیم، افکار و اندیشه‌ها و تصویرسازی ذهنی در یادگیری اجتماعی دانش‌آموزان نقش مهمی دارد. در اغلب کشورها و تقریباً در تمام نظام‌های آموزشی به‌ویژه در سال‌های آغازین تحصیل، مراکز آموزش و پرورش بر کتاب‌های درسی به‌عنوان یک رسانه آموزشی اتکا دارد، در همین راستا، کورس^۱ (۲۰۱۸)، پژوهشی با عنوان «وحدت و هویت ملی در کتاب‌های درسی کیس و اهلی برای دانش‌آموزان دبیرستانی در کنیا» انجام داد یک تحلیل محتوا از کتاب‌های درسی دانش‌آموزان دبیرستانی نشان داد که به‌منظور تقویت ارزش‌های اکتسابی در جهت توسعه شهروندی، وحدت و تقویت حس هویت ملی لازم است محتوای کتاب‌های درسی مورد نیاز برای توسعه ملی بهبود پیدا کند.

بر همین اساس، نوعی از تحلیل‌ها که برای برنامه‌ریزان درسی، مؤلفین و تصمیم‌گیرندگان برنامه‌های درسی بسیار مفید و ضروری است تحلیل محتوایی است. این نوع تحلیل‌ها کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها و کلیه اجزاء مطرح‌شده در قالب دروس کتاب، مورد بررسی عملی قرار گرفته و با اهداف برنامه درسی مقایسه و ارزشیابی شوند. (یارمحمدیان، ۱۳۹۳). به نظر می‌رسد دستگاه رسمی فرهنگی از جمله نظام آموزش و پرورش در انتقال آموزه‌های هویتی دچار ناتوانی شده است. سیاست‌گذاران فرهنگی با تمرکز بر آموزش در حوزه علوم انسانی به‌خصوص کتب درسی بر نگاه ایدئولوژیک از رسالت اصلی هویت‌یابی دانش‌آموزان غفلت کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که یک دانش‌آموز مقطع متوسطه بعد از اتمام تحصیلات، از نگرش و انسجام هویتی قابل قبولی برخوردار نیست. اگر نگوئیم بخشی از دانش‌آموزان دچار بی‌هویتی شده‌اند، می‌توان ادعا کرد که آنان در تعلق خاطر به هویت ایرانی ناتوان عمل می‌کنند. به نظر می‌رسد در عصر حاضر نسل جوان جامعه ما همچون سایر جوامع در معرض هویت‌های چهارگانه: محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی قرار دارد. در کتاب درسی علوم اجتماعی که بخش عمده‌ای از هویت‌پذیری دانش‌آموزان را در برمی‌گیرد، نه تنها نسبت

به هویت ملی نگاه مطلوبی اتخاذ نشده، بلکه هویت محلی و بعد از آن هویت جهانی و منطقه‌ای نیز مورد غفلت قرار گرفته است. از این رو در این پژوهش ما به دنبال پاسخگویی به این سؤال هستیم که «میزان توجه به مولفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم چگونه است؟».

روش

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مولفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم در تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بود؛ روش پژوهش برحسب هدف، کاربردی؛ برحسب نوع داده، آمیخته^۱ (کیفی-کمی) از نوع اکتشافی؛ برحسب زمان گردآوری داده، مقطعی و برحسب روش گردآوری داده‌ها و یا ماهیت و روش پژوهش، توصیفی-پیمایشی بود. جامعه آماری بخش کیفی پژوهش، شامل خبرگان حوزه تعلیم و تربیت بودند و در بخش کمی نیز معلمان علوم اجتماعی مناطق مختلف تهران و کتاب اجتماعی پایه هفتم، هشتم و نهم به عنوان واحد تحلیل انتخاب شدند. حجم نمونه در بخش کیفی از طریق روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله برفی انتخاب شدند و در این پژوهش تعداد ۹ نفر تا سطح اشباع نظری^۲ در پژوهش مشارکت داشتند؛ در بخش کمی نیز با استفاده از جدول کرجسی و مورگان و روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای تعداد ۳۵۸ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند.

روش نمونه‌گیری در بخش کیفی که با روش نمونه‌گیری هدفمند انجام شد و شامل متخصصان گرایش‌های رشته علوم تربیتی (روان‌شناسی و مشاوره) دانشگاه‌ها که حداقل دارای مرتبه علمی استادیار پایه پنج و دارای حداقل یک کتاب یا دو مقاله در این حوزه بودند به تعداد ۹ نفر انتخاب شدند. میزان فراوانی و درصد فراوانی جنسیت گروه نمونه در بخش کیفی به این صورت بود که ۳۲ درصد گروه نمونه را مردان و ۶۸ درصد آنها را کارشناسان زن تشکیل می‌دادند. در زمینه رتبه علمی فراوانی نشان داد که بیشترین درصد متخصصان، دارای مرتبه استادیاری با ۴۹ درصد، پس از آن اساتید با رتبه دانشیاری با ۳۱ درصد و کمترین درصد متخصصان دارای رتبه استادی با ۲۰ درصد کل حجم نمونه بودند. بررسی فراوانی و درصد فراوانی سنوات خدمت نشان داد که بیشترین فراوانی متعلق به متخصصان با سنوات خدمت ۲۰-۲۵ سال و پس از آن به ترتیب متخصصان با

1. Mixed

2. theoretical saturation

سنوات خدمت ۱۵-۱۰ سال قرار دارند، و کمترین فراوانی متعلق به متخصصان با سنوات خدمت ۱۰-۵ سال است. میزان فراوانی و درصد فراوانی جنسیت گروه نمونه در بخش کمی به این صورت بود که ۵۲ درصد گروه نمونه را مردان و ۴۸ درصد را زنان تشکیل می‌دادند. فراوانی و درصد فراوانی در زمینه تحصیلات نشان داد که بیشترین درصد گروه نمونه، دارای تحصیلات کارشناسی ارشد با ۴۹ درصد، پس از معلمان با تحصیلات کارشناسی با ۳۸ درصد و کمترین درصد متخصصان دارای مدرک دکترا با ۱۳ درصد کل بودند. بررسی فراوانی و درصد فراوانی سنوات خدمت نشان داد که بیشترین فراوانی متعلق به معلمان با سنوات خدمت ۲۵-۲۰ سال و پس از آن به ترتیب معلمان با سنوات خدمت ۱۵-۱۰ سال قرار دارند و کمترین فراوانی متعلق به معلمان با سنوات خدمت بالاتر از بین ۵ تا ۱۰ سال بود.

ابزار پژوهش در بخش کیفی شامل مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته بود که از شامل ۱۲ سؤال تشریحی باز پاسخ بر مبنای نظری سبک‌های هویت برزونسکی (۲۰۱۱) تدوین شد. روایی ابزار با استفاده از روش دلفی و براساس نظر متخصصان (روان شناسی و مشاوره) به لحاظ صوری و محتوایی بررسی و مورد تأیید واقع شد. پایایی ابزار نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ به منظور بررسی همبستگی درونی سؤالات و همبستگی هر یک سؤالات با کل مجموعه محاسبه شده است که بر این اساس با توجه به نتیجه حاصله از ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۷ بدست آمد. در بخش کمی ابزار پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بود که دارای ۴۰ سؤال و ۹ خرده مؤلفه (جامعه، خانواده، سن، مدرسه، نظام آموزشی، معلم، شخصیت، آینده شغلی و وسایل ارتباط جمعی) بود که بر اساس نظریه سبک‌های هویت برزونسکی در طیف لیکرت پنج درجه‌ای از خیلی موافقم تا خیلی مخالفم درجه بندی می‌شد که نمره گذاریان از صفر تا ۴ نمره گذاری می‌شود. برای پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شد که ۰/۸۱ محاسبه گردید.

جدول ۱. نتایج آزمون کرونباخ جهت بررسی همسانی درونی سؤالات پرسشنامه

پرسشنامه	تعداد سؤال	تعداد افراد	آلفای کرونباخ
جامعه و روابط اجتماعی	۵	۳۵۸	۰/۷۶۹
خانواده و والدین	۵	۳۵۸	۰/۷۴۳
وسایل ارتباط جمعی	۵	۳۵۸	۰/۷۲۸
سن	۴	۳۵۸	۰/۷۰۴

پرسشنامه	تعداد سؤال	تعداد افراد	آلفای کرونباخ
مدرسه	۵	۳۵۸	۰/۷۸۵
نظام آموزشی	۴	۳۵۸	۰/۷۱۴
آینده شغلی	۴	۳۵۸	۰/۷۳۲
شخصیت فرد	۴	۳۵۸	۰/۷۴۷
معلمان	۵	۳۵۸	۰/۸۰۱
کل	۴۱	۳۵۸	۰/۸۹۱

به طور کلی نتایج جدول ۱ حاصل از بررسی پایایی پرسشنامه‌های مورد استفاده نشان داد که ضرایب آلفای کرونباخ محاسبه شده در حد قابل قبولی است. به منظور تعیین روایی پرسشنامه از تحلیل عاملی تاییدی استفاده شد مدل تحلیل عاملی تاییدی نشان داد که هر ۹ عامل پرسشنامه ضرایب معنی‌داری (مقدار t-value بالاتر از ۱/۹۶) و ضرایب مسیر بالای ۰/۲۳ را نشان دادند که نشان‌دهنده معنادار بودن بارهای عاملی مقدار t در هر مسیر بود. همچنین شاخص‌های برازش این مدل در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. شاخصهای برازش مدل عاملی

شاخص برازش	دامنه مورد قبول	مقدار مشاهده شده	ارزیابی شاخص برازش
χ^2/df	≤ 3	۲/۰۵	مناسب
IFI	> 0.9	۰/۹۴	مناسب
RFI	> 0.9	۰/۹۱	مناسب
RMSEA	< 0.08	۰/۰۵۴	مناسب
SRMR	< 0.08	۰/۰۶۶	مناسب
CFI	> 0.9	۰/۹۴	مناسب
NNFI	> 0.9	۰/۹۳	مناسب

شاخص نسبت مجذور کای بر درجه آزادی (χ^2/df) برازش مدل را تأیید می‌کند χ^2/Df که این عدد کمتر از ۳ است و به معنی برازش مدل با داده‌هاست. خطای ریشه مجذور میانگین تقریبی (RMSEA) برابر ۰/۰۵۴ و ریشه دوم میانگین مربعات باقی مانده (SRMR) برابر با ۰/۰۶۶ است که از میزان ملاک (۰/۰۸) کوچک‌تر است و در نتیجه برازش مدل را تأیید می‌کند. و در نهایت شاخص‌های CFI, IFI, NNFI و RFI نیز از ملاک مورد نظر (۰/۹) بزرگ‌تر هستند. در مجموع و با در نظر گرفتن مجموع شاخص‌های

برازش محاسبه شده برازنده بودن مدل عاملی پرسشنامه مورد تأیید قرار می‌گیرد. روش تحلیل داده‌ها در بخش کیفی کدگذاری نظری برگرفته از روش نظریه پردازی داده بنیاد بود؛ همچنین در بخش کمی تحلیل داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی (تحلیل عاملی تأییدی) انجام شد.

یافته‌ها

به منظور پاسخ گویی به این سؤال که مؤلفه‌های هویت دانش آموزان برای کتاب علوم اجتماعی مقطع متوسطه اول کدامند؟ از روش پژوهش کیفی و از ابزار مصاحبه با متخصصان به شیوه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. لذا، برای شناسایی مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه نهم در مصاحبه پرسیده می‌شد که مؤلفه‌های هویت دانش آموزان برای کتاب علوم اجتماعی مقطع متوسطه کدام است؟ طی فرآیند مصاحبه، متخصصان به طیف وسیعی از مؤلفه‌ها اشاره کردند. اهم گزاره‌های کلامی موجود هویت در کتاب درسی در جدول ۳ در پاسخ هر یک از صاحب‌نظران به این سؤال مشاهده می‌شود.

جدول ۳. پاسخ هر یک از صاحب‌نظران به سؤال اول پژوهش و مفاهیم شناسایی شده

کد	مصاحبه شونده	متن
	۱	دانش آموزان در بستر اجتماع زندگی می‌کنند
بستر اجتماعی		
	۲	والدین و نحوه برخورد آن‌ها با همدیگر می‌توانند تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت مثبت فرزندان (دانش آموزان) داشته باشد
تعامل والدین		
	۴	والدین و نحوه برخورد آن‌ها با همدیگر می‌توانند تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت مثبت فرزندان (دانش آموزان) داشته باشد
نحوه برخورد والدین		
	۸	نقش رسانه‌های جمعی در شکل‌گیری هویت جامعه بی‌بدیل است که گردانندگان رسانه‌های جمعی باید با برنامه‌ریزی مناسب نسبت به ترویج و شکل‌گیری هویت مثبت کودکان (دانش آموزان) احساس مسئولیت کنند.
وسایل ارتباط جمعی		
	۹	معمولاً دانش آموزان در دوران نوجوانی مسائل هویتی را که والدین و یا مربیان آن‌ها تأیید می‌کنند را بیشتر می‌پسندند
رشد سنی		
	۲	پس والدین و مربیان باید به این امر واقف باشند و از دانش آموزان نظر خواهی کنند
رفتار والدین و معلمان		
	۵	با توجه به اینکه مدرسه نقشی حیاتی در شکل‌گیری هویت دانش آموزان دارند
مدرسه		

کد	مصاحبه شونده	متن
تأثیر نظام آموزشی	۶	چون در جامعه ایرانی دانش آموزان از کلاس اول ابتدایی مجبورند که با سیستم نمره پیش بروند و لذا محیط مدرسه را محیط مناسبی نمی‌بینند، که این امر می‌تواند در آسیب پذیری هویتی دانش آموزان تأثیر گذار باشد. از این رو باید سیستم آموزشی نیز مورد بازنگری قرار گیرد.
رابطه با اطرافیان	۸	هویت اجتماعی دانش آموزان در ارتباط با اطرافیان شکل می‌گیرد
روابط با اطرافیان	۱	چه افرادی در اطراف کودک وجود داشته باشند که علاوه بر تأثیر گذاری بر شکل‌گیری هویت دانش آموزان از جایگاه اجتماعی مناسبی (شغل مناسب) برخوردار باشند؟
محیط کاری و مکانی	۷	فردی که در شهری مذهبی مثل قم یا یزد زندگی می‌کند بیشتر احتمال دارد که فردی معتقد باشد
موقعیت و بستر جامعه	۴	هویت انسان/ کودک و دانش آموز در جامعه شکل می‌گیرد
حضور در مدرسه	۵	بخش اعظم این هویت در مدرسه/ دبیرستان و دانشگاه شکل می‌گیرد
محتوای کتاب درسی	۶	بنابراین محتوای کتاب‌های درسی و چگونگی پرداختن به مسائل جامعه در قالب کتاب‌های درسی می‌تواند در نیک فرجامی و بد فرجامی دانش آموزان تأثیر گذار باشد.
ارتباط با نظام آموزشی	۸	آموزش و پرورش به‌عنوان بنیانی‌ترین سازمان اجتماعی که بعد از خانواده در شکل‌گیری هویت دانش آموزان تأثیر گذار هست نقش بسیار حساسی در این زمینه دارد
تأثیر خانواده	۳	هویت هر شخص شامل اسم و عنوان اوست. اسم او را خانواده تعیین می‌کنند
حضور در جامعه	۲	عنوان را جامعه با توجه به رفتارهای اجتماعی شخصی تعیین می‌کند مثلاً شخص رئیس جمهور، کارمند، ویا کاسب است.
روند و شرایط سنی	۱	هویت در طول زندگی دستخوش تغییرات است برای شخص یک روز دانش آموز، دانشجو، یک روز دانشمند است.
نحوه زندگی	۲	سبک زندگی روی هویت فرد اثر دارد
موقعیت شغلی	۳	فرد عنوان و هویت خود را از شغل دریافت می‌کند
محتوای درسی	۶	کتاب‌های درسی در شخصیت انسان تأثیر دارد
تأثیر ارتباطات اجتماعی	۷	شخص از طریق یک سخنرانی، مدرسه، دانشگاه و کسب، یک عنوان و هویت اجتماعی را به خود می‌گیرد.
حضور در مدرسه	۸	پس از آنکه مراحل حضور در مدرسه و تحصیل برای وی بصورت عادت درآمد به سادگی آن را ادامه داده و می‌آموزد که زندگی یعنی از حفظ کردن مقادیری اطلاعات گفته شده در کتاب‌ها نیست.
تأثیر تربیت	۵	از مهم‌ترین آیتم‌هایی که هویت نوجوان تحت شکل‌گیری است تربیت اوست

کد	مصاحبه شونده	متن
حضور در خانواده	۳	هویت از ابتدا از ابعاد خانواده آغاز شده
بستر اجتماعی	۲	از اجتماع به شخص طبق یک سری آموزش‌هایی داده می‌شود و در رشد شخصیتی و هویت اجتماعی تأثیر مثبت داشته و باعث می‌شود بازشتی ناهنجاری اجتماع آشنا شده و از آن‌ها دوری جسته و هویت خوب و مثبتی برای خود کسب کند.
سیستم نمره دهی نظام آموزشی	۱	از مهم‌ترین عواملی که موجب می‌گردد نوجوان دچار سردرگمی شود و به اصطلاح هویت خود را گم کند این است که نظام آموزشی امروز، دانش آموز دوره ابتدایی با سیستم توصیفی مواجه است و تا کلاس ششم ابتدایی با این سیستم همراه است ولی در دوره دبیرستان سیستم نمره‌ای می‌شود یعنی دانش آموز هویتی که در دوره ابتدایی با توجه به روند آن گرفته و با خود عجین کرده است ولی در دوره دبیرستان با سیستم نمره مواجه می‌شود و نمی‌داند متوجه سیستم نمره چه چیزی می‌تواند باشد از این جهت بیشترین آسیب را در دوره دبیرستان متحمل می‌شود.
نوسانات نظام آموزشی	۱	جادارد که نظام آموزشی یک روند خاص را درپیش گیرد بطوری که نوجوان به این چالش‌ها کشیده نشود.
خود شخص	۳	هویت هر شخص به موجودیت و فردیت او بستگی دارد
تعامل درون	۴	هویت متأثر از خانواده است
روابط در اجتماع	۶	متأثر از اجتماع است
مسائل فرهنگی جامعه	۹	عواملی همچون پذیرش فرهنگها، ارزش‌ها، و اعتقادات بدوی شخص تأثیر دارد.
الگوپذیری از معلم	۸	یکی از بهترین الگوها معلم و استاد است که به‌صورت حضوری نقش آفرینی می‌کند
تأثیر پذیری از فضا مجازی	۴	یکی از بهترین الگوها معلم و استاد است که به‌صورت مجازی نقش آفرینی می‌کند
خوگیری از معلمان	۲	دانش آموزان با معلم خودشان انس می‌گیرند
معلم به‌عنوان یک الگو	۳	معلم را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهند و سعی می‌کنند کلمات و رفتار او را بکار ببرند و الگو قراردهند
چالش نظام آموزشی	۳	نقش نظام آموزشی به‌عنوان یک الگو دانش آموز را ممکن است دچار بحران و یا تقویت هویتی نماید
ابهامات شغلی	۱	زمانی که نوجوان با توجه به استعداد و توانایی که دارد سعی می‌کند بهترین رتبه کنکور را کسب نماید و در بهترین دانشگاه مشغول به تحصیل شود، ولی بعد از فراغت از تحصیل نتواند جایگاه و شغل خود را پیدا نماید دچار سردرگمی و گیجی می‌شود.

کد	مصاحبه شونده	متن
		نوجوان دوست دارد یک قهرمان و یک شخصیت برتر را ملاک رفتاری خود قرار دهد و مثل او عمل کند. اینجا عاملی که مهم است، شخصیت سازی معلم و استاد است که می‌تواند الگوی آن‌ها شود.
		سپس تبدیل به الهه گردد. بارها شنیدیم معلم، پدر و مادر روحانی هستند یعنی اینکه در روح بچه‌ها اثر مستقیم دارند
		خداوند معتاد طبیعت اولیه را مرحمت فرموده است و این طبیعت ثانویه است که توسط معلم هدیه می‌شود و باید با طبیعت اولیه هماهنگ باشد.
		رسانه‌های جمعی به‌عنوان برترین الگو می‌توانند در این زمینه نقش آفرینی کنند. وظیفه رسانه جمعی این است که بتواند از طریق ایجاد برنامه‌های تربیتی خاص و آموزشی درست به نوجوان کمک نماید و او بتواند هویت، شخصیت و راه خود را پیدا کند.
		هویت و شخصیت می‌توانند یکدیگر را پوشش دهند.
		یعنی شخصیت و هویت فرد، سازمان یافته می‌شود و رشد پیدا می‌کند.
		که معلم باید با خود سازی کامل سرکلاس درس حاضر باشد این کلاس ممکن است کلاس درس مدرسه، اداره، جامعه و رسانه جمعی باشد وظیفه الگو بسیار مهم و خطیر است.

همانگونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، صاحب‌نظران در مصاحبه‌های نه گانه به طیف نسبتاً وسیعی از مؤلفه‌های هویت سازمان اشاره کرده‌اند. به‌منظور جمع‌بندی و شناسایی مؤلفه‌های اصلی (مقوله‌های) هویت، کدها (مفاهیم) شناسایی شده در جدول ۴ ارائه شده و در مرحله بعد مؤلفه‌های اصلی شناسایی می‌گردد.

جدول ۴. کدها (مفاهیم) شناسایی شده از مصاحبه با صاحب‌نظران

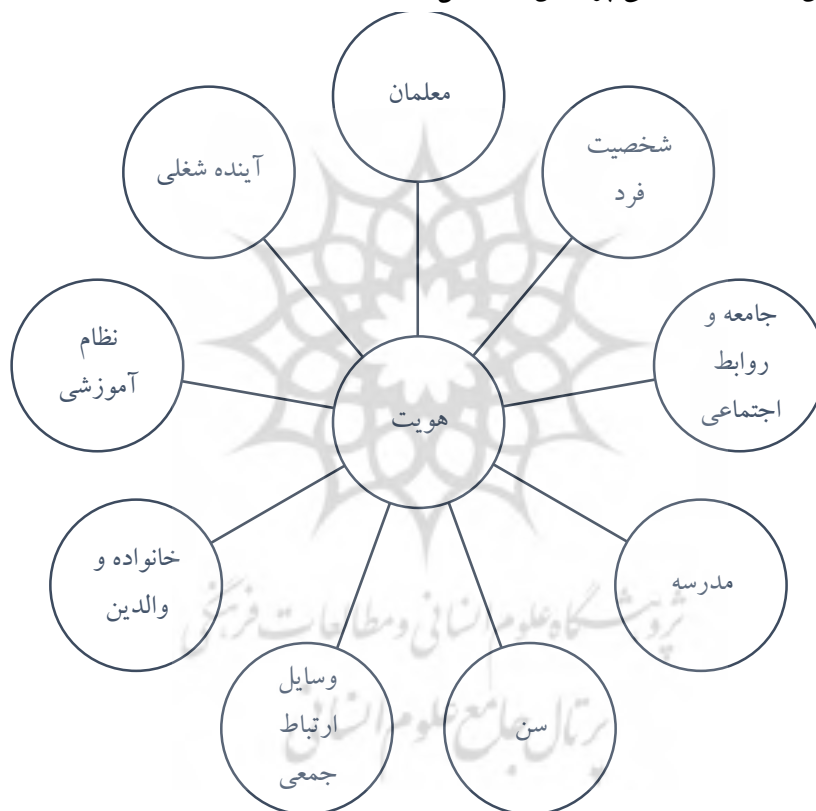
کد	مفاهیم اصلی
	بستر اجتماعی
	رابطه با اطرافیان
	روابط با اطرافیان
	موقعیت و بستر جامعه
	حضور در جامعه
	تأثیر ارتباطات اجتماعی
	بستر اجتماعی
	روابط در اجتماع

جامعه و روابط اجتماعی

مفاهیم اصلی	کد
خانواده و والدین	مسائل فرهنگی جامعه
	تعامل والدین
	نحوه برخورد والدین
	رفتار والدین و معلمان
	تأثیر خانواده
	نحوه زندگی
	حضور در خانواده
وسایل ارتباط جمعی	تعامل درون خانواده
	وسایل ارتباط جمعی
	تأثیر پذیری از فضا مجازی
سن	رسانه جمعی
	برنامه‌های رسانه جمعی
مدرسه	رشد سنی
	روند و شرایط سنی
مدرسه	مدرسه
	حضور در مدرسه
نظام آموزشی	حضور در مدرسه
	چالش نظام آموزشی
	تأثیر نظام آموزشی
	محتوای کتاب درسی
	ارتباط با نظام آموزشی
	سیستم نمره دهی نظام آموزشی
	نوسانات نظام آموزشی
	محتوا درسی
	تأثیر تربیت
	موقعیت شغلی
آینده شغلی	محیط کاری و مکانی
	ابهامات شغلی
شخصیت فرد	خود شخص
	شخصیت فرد
	تأثیر پذیری از شخصیت

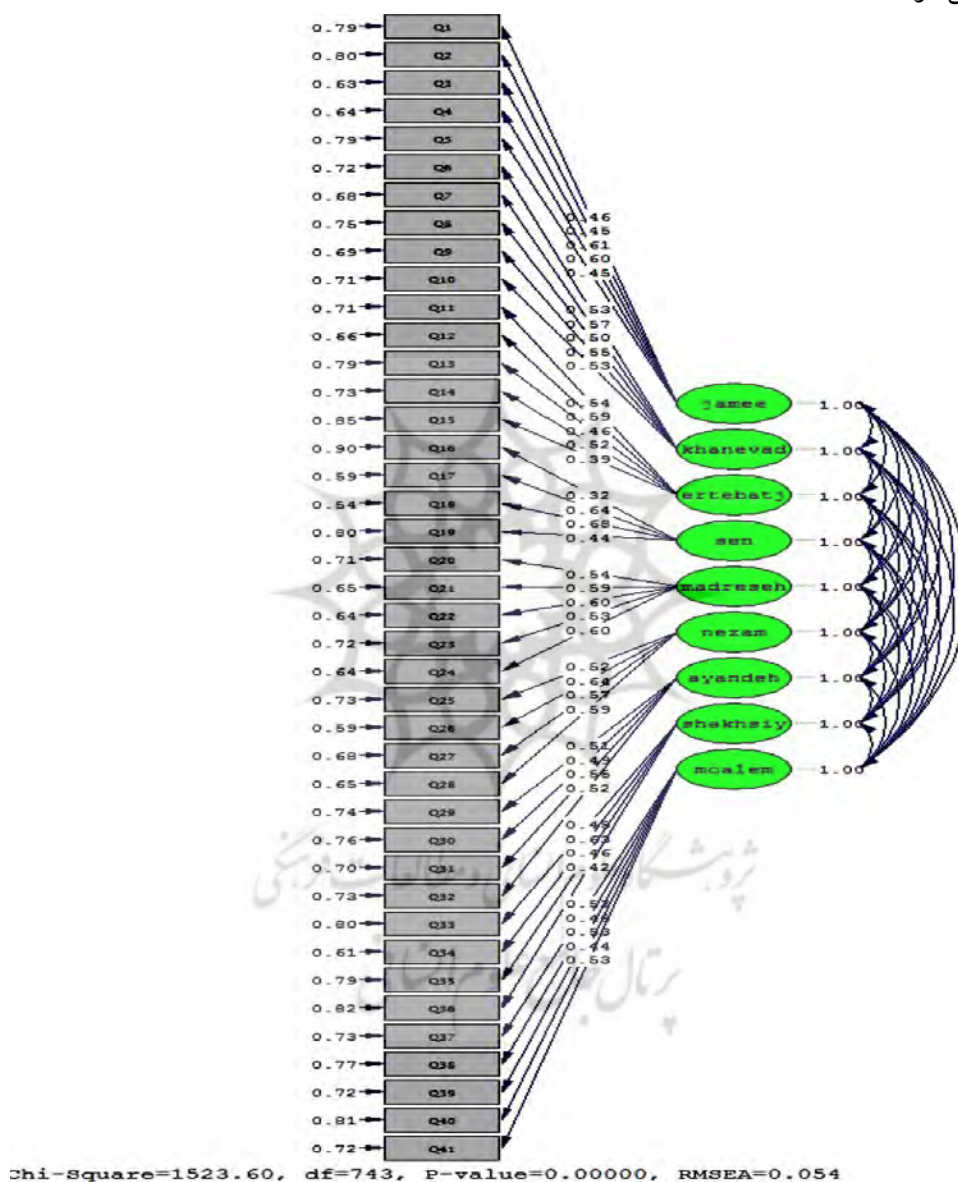
مفاهیم اصلی	کد
معلمان	الگوپذیری از معلم خوگیری از معلمان معلم به‌عنوان یک الگو الگو گرفتن از معلمان اثر مستقیم رفتار معلم رفتار معلمان

در این راستا مدل نهایی پژوهش در شکل ۱ ارائه شده است

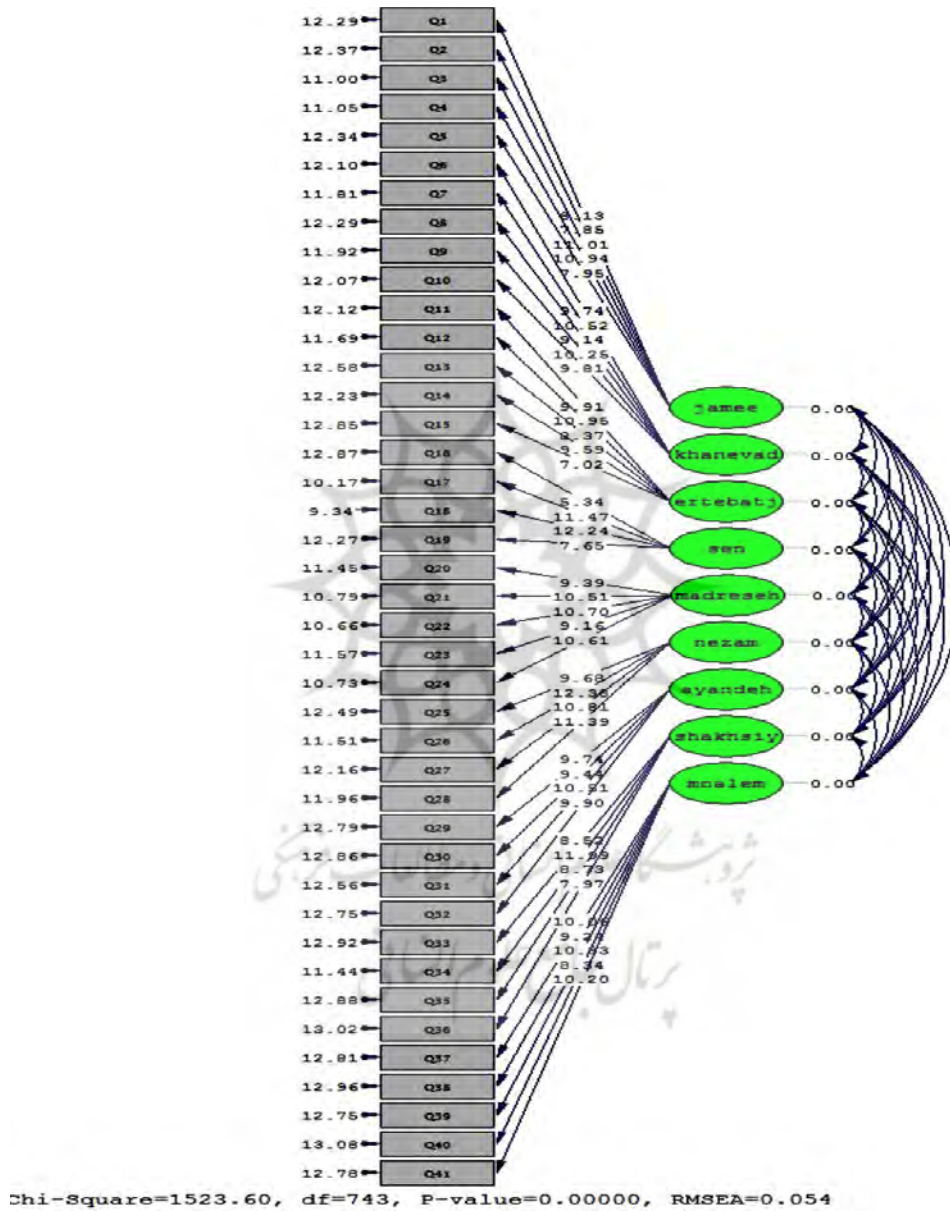
شکل ۱. مدل نهایی پژوهش

برای بررسی ساختار عاملی پرسشنامه مورد استفاده در پژوهش حاضر، از تحلیل عاملی تاییدی استفاده شد که نتایج بدست آمده برای هر یک از پرسشنامه‌ها در ادامه ارائه می‌شود.

شکل ۲. تحلیل عاملی تاییدی در حالت ضرایب استاندارد

شکل ۲ مدل تحلیل عاملی تاییدی در حالت ضرایب استاندارد را نمایش می‌دهد. مقدار پارامتر برآورد شده برای هر یک از متغیرها نشان دهنده قدرت بار عاملی هر متغیر روی عامل مرتبط با آن است.

شکل ۳. تحلیل عاملی تاییدی در حالت ضرایب معنی‌داری

شکل ۳ مدل تحلیل عاملی تاییدی پرسشنامه در حالت ضرایب معنی‌داری را نمایش می‌دهد. اعداد موجود بر روی مسیرها نشانگر مقدار t -value برای هر مسیر است. در ادامه بارهای عاملی مربوط به سؤالات تشکیل دهنده هر مؤلفه در حالت ضرایب استاندارد، به همراه آماره t و سطح معنی‌داری هر یک از آنها ارائه شده است.

جدول ۵. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه جامعه و روابط اجتماعی

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی‌داری
۱	۰/۴۶	۸/۱۳	۰/۰۱
۲	۰/۴۵	۷/۵۸	۰/۰۱
۳	۰/۶۱	۱۱/۰۱	۰/۰۱
۴	۰/۶۰	۱۰/۹۴	۰/۰۱
۵	۰/۴۵	۷/۹۵	۰/۰۱

در جدول ۵ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه جامعه و روابط اجتماعی در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی‌داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی‌دار است.

جدول ۶. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه خانواده و والدین

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی‌داری
۶	۰/۵۳	۹/۷۴	۰/۰۱
۷	۰/۵۷	۱۰/۵۲	۰/۰۱
۸	۰/۵۰	۹/۱۴	۰/۰۱
۹	۰/۵۵	۱۰/۲۵	۰/۰۱
۱۰	۰/۵۳	۹/۸۱	۰/۰۱

در جدول ۶ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه خانواده و والدین در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی‌داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی‌دار است.

جدول ۷. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه وسایل ارتباط جمعی

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۱۱	۰/۵۴	۹/۹۱	۰/۰۱
۱۲	۰/۵۹	۱۰/۹۵	۰/۰۱
۱۳	۰/۴۶	۸/۳۷	۰/۰۱
۱۴	۰/۵۲	۹/۵۹	۰/۰۱
۱۵	۰/۳۹	۷/۰۲	۰/۰۱

در جدول ۷ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه وسایل ارتباط جمعی، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات، ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۸. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه سن

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۱۶	۰/۳۲	۵/۳۴	۰/۰۱
۱۷	۰/۶۴	۱۱/۴۷	۰/۰۱
۱۸	۰/۶۸	۱۲/۲۴	۰/۰۱
۱۹	۰/۴۴	۷/۶۵	۰/۰۱

در جدول ۸ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه سن، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۹. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه مدرسه

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۲۰	۰/۵۴	۹/۳۹	۰/۰۱
۲۱	۰/۵۹	۱۰/۵۱	۰/۰۱
۲۲	۰/۶۰	۱۰/۷۰	۰/۰۱
۲۳	۰/۵۳	۹/۱۶	۰/۰۱
۲۴	۰/۶۰	۱۰/۶۱	۰/۰۱

در جدول ۱۰ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه مدرسه، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۱۰. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه نظام آموزشی

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۲۵	۰/۵۲	۹/۶۸	۰/۰۱
۲۶	۰/۶۴	۱۲/۳۸	۰/۰۱
۲۷	۰/۵۷	۱۰/۸۱	۰/۰۱
۲۸	۰/۵۹	۱۱/۳۹	۰/۰۱

در جدول ۱۰ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه نظام آموزشی، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۱۱. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه آینده شغلی

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۲۹	۰/۵۱	۹/۷۴	۰/۰۱
۳۰	۰/۴۹	۹/۴۴	۰/۰۱
۳۱	۰/۵۵	۱۰/۵۱	۰/۰۱
۳۲	۰/۵۲	۹/۹۰	۰/۰۱

در جدول ۱۱ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه آینده شغلی، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۱۲. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه شخصیت فرد

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۳۳	۰/۴۵	۸/۵۲	۰/۰۱
۳۴	۰/۶۳	۱۱/۹۹	۰/۰۱
۳۵	۰/۴۶	۸/۷۳	۰/۰۱
۳۶	۰/۴۲	۷/۹۷	۰/۰۱

مقوله	درصد	فراوانی	شاخص	نمونه‌های از متن
	۹/۷۵	۴	رابطه در جامعه	عکس‌های صفحه ۲ و ۳
جامعه و روابط اجتماعی	۷/۳۱	۳	احترام افراد جامعه	در محل زندگی‌ام طوری رفتار می‌کنم که همسایگان آزرده نشوند (ص، ۹)
	۱۴/۶۳	۶	همکاری در اجتماع	در فعالیت‌های اجتماعی همکاری و مشارکت کنند و مانند اعضای دیگر جامعه برای پیشرفت علمی و فرهنگی و امنیت و آبادانی کشور خود گام بردارند (ص، ۹)
	۱۴/۶۳	۶	حضور در جامعه	انسان‌ها همواره به‌صورت گروهی و اجتماعی زندگی کرده و پی برده‌اند که نمی‌توانند به‌تنهایی همه‌چیزهای موردنیاز خود را تولید کنند (ص، ۳۳)
خانواده و والدین	۴/۸۷	۲	روابط اعضای خانواده	ما از ابتدای تولد با مادر و پدر و برادر و خواهر و خویشان ارتباط برقرار می‌کنیم (ص، ۲)
	۹/۷۵	۴	احترام به اعضای خانواده	میدانم باید به اعضای خانواده‌ام احترام بگذارم و هرگز نباید با پدر و مادر با تندی و گستاخی صحبت کنم (ص، ۸)
ارتباط جمعی وسایل سن	۴/۸۷	۲	نقش اطلاع‌رسانی وسایل	امروزه با گسترش وسایل ارتباطی و حمل و نقل همه به‌سرعت می‌توانند از اخبار حوادث در مناطق مختلف آگاه شوند (ص، ۲۳)
مدرسه	۹/۷۵	۴	ارتباط با اعضای مدرسه	مدرسه می‌رویم و آنجا نیز هرروز با معلمان و همکلاسی‌هایمان ارتباط داریم (ص، ۲)
	۹/۷۵	۴	نظم در مدرسه	مقررات و نظم کلاس و مدرسه را رعایت می‌کنم (ص، ۸)
	۴/۸۷	۲	مشارکت در مدرسه	عکس‌های صفحه ۹
نظام آموزشی	۰	۰		
شخصیت فرد	۰	۰		انسان‌ها همواره به‌صورت گروهی و اجتماعی زندگی کرده و پی برده‌اند که نمی‌توانند به‌تنهایی همه‌چیزهای موردنیاز خود را تولید کنند (ص، ۳۳)
معلمان	۴/۸۷	۲	راهنمایی‌های معلم	به توصیه‌های معلم گوش می‌کنم (ص، ۸)
	۰/۱۰۰	۴۱		کل

در جدول ۱۲ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه شخصیت فرد در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

جدول ۱۳. بارهای عاملی سؤالات مربوط به مؤلفه معلمان

شماره سؤال	ضریب استاندارد	آماره t	سطح معنی داری
۳۷	۰/۵۲	۱۰/۰۶	۰/۰۱
۳۸	۰/۴۵	۹/۲۴	۰/۰۱
۳۹	۰/۵۳	۱۰/۳۳	۰/۰۱
۴۰	۰/۴۴	۸/۳۴	۰/۰۱
۴۱	۰/۵۳	۱۰/۲۰	۰/۰۱

در جدول ۱۳ نتایج بارهای عاملی مربوط به سؤالات مؤلفه معلمان، در حالت ضرایب استاندارد به همراه آماره t و سطح معنی داری مربوط به هر یک از سؤالات ارائه شده است. با توجه به نتایج ارائه شده تمامی بارهای عاملی در سطح آلفای ۰/۰۱ معنی دار است.

به منظور پاسخگویی به سؤال میزان توجه به مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم، چگونه است؟ با بررسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم، شاخص‌هایی که از لحاظ معنایی به مقوله‌های هویت نزدیک‌تر بودند را شناسایی کردیم، یعنی مبنای طبقه‌بندی و جایگذاری شاخص‌های هر مؤلفه، ارتباط معنایی بین شاخص‌ها با مؤلفه‌ها بود که در زیر در قالب جدول ۱۴ ارائه شده است.

جدول ۱۴. شاخص‌ها و مقولات استخراج شده کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم

مقوله	درصد	فراوانی	شاخص	نمونه‌های از متن
	۹/۷۵	۴	رابطه در جامعه	عکس‌های صفحه ۲ و ۳
جامعه و روابط اجتماعی	۷/۳۱	۳	احترام افراد جامعه	در محل زندگی‌ام طوری رفتار می‌کنم که همسایگان آزرده نشوند (ص، ۹)
	۱۴/۶۳	۶	همکاری در اجتماع	در فعالیت‌های اجتماعی همکاری و مشارکت کنند و مانند اعضای دیگر جامعه برای پیشرفت علمی و فرهنگی و آبادانی کشور خود گام بردارند (ص، ۹)

مقوله	درصد	فراوانی	شاخص	نمونه‌های از متن
	۱۴/۶۳	۶	حضور در جامعه	انسان‌ها همواره به صورت گروهی و اجتماعی زندگی کرده و پی برده‌اند که نمی‌توانند به تنهایی همه چیزهای مورد نیاز خود را تولید کنند (ص، ۳۳)
خانواده و والدین	۴/۸۷	۲	روابط اعضای خانواده	ما از ابتدای تولد با مادر و پدر و برادر و خواهر و خویشان ارتباط برقرار می‌کنیم (ص، ۲)
	۹/۷۵	۴	احترام به اعضای خانواده	میدانم باید به اعضای خانواده احترام بگذارم و هرگز نباید با پدر و مادر با تندی و گستاخی صحبت کنم (ص، ۸)
وسایل ارتباط جمعی	۴/۸۷	۲	نقش اطلاع‌رسانی وسایل	امروزه با گسترش وسایل ارتباطی و حمل و نقل همه به سرعت می‌توانند از اخبار حوادث در مناطق مختلف آگاه شوند (ص، ۲۳)
سن	۰	۰		
	۹/۷۵	۴	ارتباط با اعضای مدرسه	مدرسه می‌رویم و آنجا نیز هر روز با معلمان و همکلاسی‌هایمان ارتباط داریم (ص، ۲)
مدرسه	۹/۷۵	۴	نظم در مدرسه	مقررات و نظم کلاس و مدرسه را رعایت می‌کنم (ص، ۸)
	۴/۸۷	۲	مشارکت در مدرسه	عکس‌های صفحه ۹
نظام آموزشی	۰	۰		
	۷/۳۱	۳	داشتن شغل	انسان‌ها همواره به صورت گروهی و اجتماعی زندگی کرده و پی برده‌اند که نمی‌توانند به تنهایی همه چیزهای مورد نیاز خود را تولید کنند (ص، ۳۳)
شخصیت فرد	۰	۰		
معلمان	۴/۸۷	۲	راهنمایی‌های معلم	به توصیه‌های معلم گوش می‌کنم (ص، ۸)
	۰/۱۰۰	۴۱		کل

همان‌طور که در جدول ۱۴ مشاهده می‌شود در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه هفتم، ۴۱ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که با توجه به نتایج جدول ۱۴ مقوله جامعه و روابط اجتماعی، ۱۹ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۶ شاخص، وسایل ارتباط جمعی، ۲ شاخص، مدرسه، ۱۰ شاخص، آینده شغلی، ۳ شاخص و معلمان، ۲ شاخص، همچنین مؤلفه‌های نظام آموزشی، سن و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده‌اند. به منظور پاسخگویی به سؤال "میزان توجه به مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم چگونه است؟ با بررسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم، شاخص‌هایی که

ازلحاظ معنایی به مقوله‌های هویت نزدیک‌تر بودند را شناسایی کردیم، یعنی مبنای طبقه‌بندی و جایگذاری شاخص‌های هر مؤلفه، ارتباط معنایی بین شاخص‌ها با مؤلفه‌ها بود که در زیر در قالب جدول ۱۵ ارائه شده است.

جدول ۱۵. شاخص‌ها و مقولات استخراج شده کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم

مقوله	درصد	فراوانی	شاخص	نمونه‌های از متن
جامعه و روابط اجتماعی	۴۵/۴۵	۵	ارتباط انسان‌ها با یکدیگر	از آنجایی که انسان هم موجودی اجتماعی و هم مسئول، آفریده شده است؛ هیچکس نمی‌تواند اعمال و رفتار و زندگی خود را از اجتماع جدا کند و بگوید من می‌خواهم زندگی آسوده‌ای داشته باشم، نسبت به آنچه در جامعه می‌گذرد و اتفاقاتی که برای دیگران می‌افتد، بی‌تفاوت بمانم و زندگی خود را از دیگران جدا کنم (ص، ۴)
			همکاری در جامعه	عکس‌های صفحه ۶
خانواده و والدین	۵۴/۵۵	۶	همکاری در خانواده	تقسیم وظایف و مسئولیتها، هر عضوی از خانواده احساس می‌کند که مفید است و همه کارهای خانه بر دوش یک نفر قرار نمی‌گیرد (ص، ۵)
وسایل ارتباط جمعی				
سن				
مدرسه				
نظام آموزشی				
آینده شغلی				
شخصیت فرد				
معلمان				
	۰/۱۰۰	۱۱		جمع کل

همان‌طور که در جدول ۱۵ مشاهده می‌شود در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه هشتم، ۱۱ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که با توجه به نتایج جدول ۱۶ مقوله جامعه و روابط اجتماعی ۵ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۶ شاخص، وسایل ارتباط جمعی،

مدرسه، آینده شغلی، معلمان، نظام آموزشی، سن و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده است به‌منظور پاسخگویی به سؤال میزان توجه به مؤلفه‌های هویت در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه نهم چگونه است؟ با بررسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم شاخص‌هایی که از لحاظ معنایی به مقوله‌های هویت نزدیک‌تر بودند را شناسایی کردیم، یعنی مبنای طبقه‌بندی و جایگذاری شاخص‌های هر مؤلفه، ارتباط معنایی بین شاخص‌ها با مؤلفه‌ها بود که در زیر در قالب جدول ۱۶ ارائه شده است.

جدول ۱۶. شاخص‌ها و مقولات استخراج شده کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم

مقوله	درصد	فراوانی	شاخص	نمونه‌های از متن
	۷/۲۷	۴	بستر اجتماعی	افراد یک جامعه برای زندگی در کنار هم از شیوه‌های مشترکی استفاده می‌کنند (ص ۱۱۴) عکس‌های صفحه ۱۱۴ کتاب
جامعه و روابط اجتماعی	۱۰/۹	۶	حضور در جامعه	اجتماعی شدن فرایندی طولانی مدت از تولد تا آخر عمر است (ص ۱۴) سرزمین از مهم‌ترین عناصر شکل دهنده هویت ملی است (ص ۱۲۳) برای مردمی که در یک سرزمین زندگی می‌کنند سرزمین یا وطن ارزشی متفاوت با سایر مکان‌ها دارد و احساس خاصی در آن‌ها به وجود می‌آورد (ص ۱۲۴)
	۱۲/۷۲	۷	روابط اجتماعی	عکس‌های صفحه ۱۱۶ افراد با عضویت در گروه‌های مختلف اجتماعی هویت اجتماعی به‌دست می‌آورند (ص ۱۲۰)
	۱۴/۵۴	۸	خانواده	فرایند اجتماعی شدن نخست در خانواده رخ می‌دهد (ص ۱۱۵) خانواده اولین و مهم‌ترین کانون اجتماعی شدن فرد است (ص ۱۱۵) کودک در خانواده یاد می‌گیرد که چگونه احساسات و هیجانات خود را بیان کند (ص ۱۱۵) ما با عضویت در خانواده، فرزند به حساب می‌آییم (ص ۱۲۱) خانواده، افراد را برای قبول مسئولیت در جامعه آماده می‌کند و به افکار، عواطف، اراده و فعالیت‌های آنان شکل می‌دهد. خانواده به کودک می‌آموزد که چگونه خود را با هنجارهای اجتماعی منطبق کند و او را اجتماعی می‌سازد (ص ۱۲۷)
خانواده و والدین	۱۸/۱۸	۱۰	والدین	پدر و مادر به کودک یاد می‌دهند که چگونه صحبت کند (ص ۱۱۵) پدر و مادر یاد می‌دهد که چگونه لباس بپوشد (ص ۱۱۵) مهر و محبت والدین به یکدیگر و به کودکان، موجب آرامش در کانون خانواده می‌شود (ص ۱۲۹)

وسایل ارتباط جمعی	۱۰/۹	۶	با بزرگتر شدن فرد، علاوه بر خانواده، رسانه‌های جمعی، دوستان و گروه همسالان و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدرسه نیز چگونگی زندگی در جامعه و سازگاری با آن را به تدریج به او می‌آموزند (ص ۱۱۶) عکس‌های صفحه ۱۲۹
سن	۱۲/۷۲	۷	ممکن است گفته باشید من ۱۵ سال دارم (ص ۱۱۹) کودکان با رسیدن به بلوغ و بزرگتر شدن، تغییر می‌کنند و می‌خواهند نقش فعالتری در اجتماعی شدن خود داشته باشند (ص ۱۳۶)
مدرسه	۵/۴۵	۳	با عضویت در مدرسه دانش آموز هستیم (ص ۱۲۱)
نظام آموزشی	۰	۰	
آینده شغلی	۰	۰	
شخصیت فرد	۰	۰	
معلمان	۷/۲۷	۴	معلمان با رفتار مناسب می‌توانند نقش مهمی در آینده دانش آموزان داشته باشند (ص ۱۳۵)
	۰/۱۰۰	۵۵	جمع کل

همان‌طور که در جدول ۱۶ مشاهده می‌شود در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه نهم، برنامه ۵۵ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که با توجه به نتایج جدول فوق مقوله جامعه و روابط اجتماعی ۱۷ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۱۸ شاخص، وسایل ارتباط جمعی ۶ شاخص، سن ۷ شاخص، مدرسه ۳ شاخص، معلمان ۴ شاخص و مؤلفه‌های نظام آموزشی، آینده شغلی و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

همچنان که نتایج تحلیل محتوی و کد گذاری نشان داد ۹ مؤلفه (جامعه، خانواده، سن، مدرسه، نظام آموزشی، معلم، شخصیت، آینده شغلی و وسایل ارتباط جمعی) در کتاب درسی علوم اجتماعی نشان داد در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه هفتم، ۴۱ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که مقوله جامعه و روابط اجتماعی، ۱۹ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۶ شاخص، وسایل ارتباط جمعی، ۲ شاخص، مدرسه، ۱۰ شاخص، آینده شغلی، ۳ شاخص و معلمان، ۲ شاخص و مؤلفه‌های نظام آموزشی، سن و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده‌اند. بر این اساس در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه هشتم، ۱۱ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که مقوله جامعه و روابط اجتماعی ۵ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۶ شاخص، وسایل ارتباط جمعی، مدرسه، آینده شغلی، معلمان، نظام آموزشی، سن و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده است. همچنین نتایج نشان

داد که در کتاب درسی علوم اجتماعی پایه نهم، برنامه ۵۵ شاخص به مؤلفه‌های هویت اشاره دارد که با توجه به نتایج جدول فوق مقوله جامعه و روابط اجتماعی ۱۷ شاخص، مقوله خانواده و والدین ۱۸ شاخص، وسایل ارتباط جمعی ۶ شاخص، سن ۷ شاخص، مدرسه ۳ شاخص، معلمان ۴ شاخص و مؤلفه‌های نظام آموزشی، آینده شغلی و شخصیت فرد بدون شاخص اشاره شده است.

در تبیین نتایج فوق می‌توان گفت محتوای کتاب‌های درسی محرکی است محیطی که می‌تواند در شکل‌گیری باورهای جنسیتی و هویت فردی، اجتماعی، ملی، جنسیتی، قومی، دینی، زیستی، و ... دانش‌آموزان اعم از پسر یا دختر مؤثر باشد. هر متن آموزشی برای اینکه بتواند در فراگیران خود تأثیرگذار باشد باید با گفتمانی خاص و الگویی مشخص ارائه شود. حال اگر این دانش از سوی نهادهای رسمی ارائه شود بیشتر به چشم می‌آید. یکی از ابزارها برای این امر کتاب‌های درسی دوره‌های مختلف آموزشی است. هر دولت و حکومتی، بسته به نوع سیاست‌های فرهنگی و عقیدتی خود، بر نوع خاصی از ابعاد هویت فرهنگی تأکید می‌کند و احیاناً ابعاد دیگر را در مراتب پایین‌تر دنبال می‌کند و یا حتی از آن‌ها چشم‌پوشی می‌کند. بدون شک از مهم‌ترین ابعاد هویتی مردم هر جامعه‌ای هویت قومی، دینی، و ملی آن‌هاست. انعکاس صحیح و به‌موقع مشخصه‌های فرهنگی اقوام و گروه‌های مختلف در کتاب‌های درسی به همراه انعکاس صحیح هویت دینی و ملی، به‌منظور ایجاد وحدت ملی بین اقوام، می‌تواند احساس جدایی و در حاشیه بودن قوم‌ها را از بین ببرد. کتاب‌های درسی از ابزارهای مناسب برای القای هویت در جریان تعلیم و تربیت‌اند (بهروزیان‌نژاد و کرمی، ۱۳۹۴).

در همین خصوص، اندرسون معتقد است که شکل‌گیری هویت چیزی است که مدام توسط ابزارهایی مثل روزنامه، تلویزیون و نظام آموزشی روایت می‌شود. این ابزارها مدام به افراد یک جامعه خاطر نشان می‌کنند که دارای تفاوت‌هایی بارز با افراد جوامع دیگر هستند لذا از آن‌ها مجزا می‌باشند، این مجزا بودن اصلی‌ترین مسأله در روایت هویت‌ها است (اندرسون^۱، ۱۹۹۱). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از رسانه‌های جمعی، مطالعه و ... بر هویت دانش‌آموزان اثرگذار است. به عبارت دیگر هر چه افراد بیشتر از اخبار محل، کشور و جهان مطلع می‌شوند و از رسانه‌های جمعی استفاده می‌کنند هویت

آن‌ها بیشتر به سوی دگرگونی و هم‌سویی با نو شدن و جهانی شدن پیش می‌رود. یکی از متغیرهای بررسی شده در این پژوهش گسترش شبکه روابط اجتماعی است. در رابطه با تأثیرگذاری خانواده بر شکل‌دهی هویت می‌توان چنین گفت که خانواده به‌عنوان سیستمی فرض می‌شود که تغییرات هر جز آن می‌تواند تغییرات اجزای دیگر را تحت تأثیر قرار دهد. لذا تغییرات و تحولات دوران نوجوانی که در بسیاری از موارد جدی و گسترده است می‌تواند خانواده را نیز دچار بحران سازد. اما آنچه در این بین می‌تواند دوباره نظام خانواده را به حالت تعادل برگرداند و از انحراف اعضای آن جلوگیری کند نحوه پاسخ‌دهی اعضای خانواده نسبت به تغییر این زیرسیستم است. از طرفی، با توجه به نقش معلم در شکل‌گیری و شکل‌دهی به هویت دانش‌آموزان می‌توان چنین گفت که تحقق اهداف تربیت با توجه به مقیاسی وسیع در گرو رفتار و منش معلم است. براساس نظریه سیستمی، جامعه یک سیستم بزرگ است که مدرسه، خانواده، مراکز تربیت معلم، جو حاکم بر مدرسه، تشکلهای دانش‌آموزی و... زیرمجموعه‌های آن به شمار می‌آیند. این زیرمجموعه‌ها که هر یک به نوبه خود سیستمی کوچک‌تر تلقی می‌شوند، نه مستقل از یکدیگر، بلکه باهم در تعامل‌اند. آن‌ها می‌توانند هماهنگ باشند و فعالیت‌های یکدیگر را تقویت نمایند یا در کار هم اختلال ایجاد کنند. بر این اساس، معلم زمانی می‌تواند نقش تربیتی خود را به خوبی ایفا کند که میان رفتارها، هنجارها و نظام ارزشی او و هنجارهای سایر خرده سیستم‌های درون جامعه هماهنگی وجود داشته باشد؛ یعنی، دیگر خرده سیستم‌ها نقش تربیتی او را خنثی نکنند و این مسأله‌ای است که جامعه در کل باید به آن بیندیشد. از این رو ساده‌اندیشی است اگر انتظار داشته باشیم که معلم می‌تواند مستقل از تأثیر سایر خرده سیستم‌ها نقش خود را به خوبی ایفا کند. این نقش بدون شک در گرو هماهنگی میان همه عواملی است که در امر تربیت دخیل و مؤثرند. در جمع‌بندی نتایج حاصل از مرور دیدگاه‌های نظری و منابع تجربی موجود در ارتباط با هویت در بخش کیفی با تأکید بر دیدگاه‌های سطح خرد می‌توان گفت که هویت امری اجتماعی است و در ارتباط با اجتماع و دیگران معنا و مفهوم می‌یابد. شکل‌گیری و یا تغییر آن بسته به عوامل و شرایط مختلف در سطح خرد و کلان و ارتباط متقابل این دو سطح با هم دارد. نکته دیگر که باید به آن اشاره کرد این است که یک فرد می‌تواند دارای چندین هویت مختلف باشد ولی وجود آن‌ها در کنار هم به منزله نوعی تعارض و تناقض و یا نفی یکدیگر قلمداد نمی‌شود بلکه این هویت‌ها می‌توانند در تعامل با باشند

و بسته به شرایط و موقعیت‌های مختلف اجتماعی یکی از آن‌ها شکل غالب پیدا کند و فرد براساس آن خود را شناخته و در قبال آن احساس تعلق، تعهد و وابستگی نماید. بنابراین هویت ضرورتاً یا مستمراً ثابت نیست و هر زمان و به تناسب شرایط ویژه انتظار شکل‌گیری هویتی خاص می‌رود. هویت مجموعه‌ای متغیر و متحرک است که همواره در ارتباط با جریان‌هایی که ما نماینده یا مخاطبان‌اش واقع می‌شویم و از طریق نظام‌های فرهنگی که ما را احاطه کرده‌اند شکل و تغییر شکل می‌پذیرند. به نظر پژوهشگر، عصر جهانی شدن در این سیال و متغیر شدن هویت تأثیر فراوانی داشته است.

نتایج بخش تحلیل محتوای کتاب علوم اجتماعی پایه نهم نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی مربوط به خانواده و والدین به میزان ۳۲/۷۲ درصد و کمترین میزان فراوانی مؤلفه‌های تأثیر گذار بر شکل‌گیری هویت مربوط به نظام آموزشی، آینده شغلی و شخصیت خود فرد بود. میزان فراوانی مؤلفه‌های تأثیرگذار در شکل دهی هویت در کتاب مطالعات اجتماعی پایه نهم به این ترتیب بود که خانواده و والدین ۳۲/۷۲ درصد، جامعه و روابط اجتماعی با ۳۰/۸۹ درصد، سن ۱۲/۷۲ درصد، وسایل ارتباط جمعی ۱۰/۹ درصد، معلمان ۷/۲۷ درصد، مدرسه ۵/۴۵ و مؤلفه‌های نظام آموزشی، آینده شغلی و شخصیت خود فرد، بدون تعداد فراوانی و صفر درصد در کتاب علوم اجتماعی پایه نهم بود. از آنجا که نوع ارتباط نوجوان با والدین در چگونگی شکل‌گیری هویت آنان مؤثر است؛ پژوهش‌های مارکستروم-آدامز و همکاران^۱ (۱۹۹۴)، بیانگر این مطلب است که نوجوانانی که در حالت پراکندگی هویت هستند غالباً کسانی هستند که از جانب والدین خود به فراموشی سپرده شده و طرد گشته‌اند، شاید علت این امر این است که شکل‌گیری هویت در آغاز مستلزم همانندسازی با پدر و مادر است، همانندسازی با ویژگی‌های آنان وقتی انجام می‌شود که نوجوانان به آنان دلبستگی داشته باشند. وقتی که در خانواده‌ای کودک اجازه پیدا می‌کند نظرات مختلف را با آزادی ابراز کند و پدر و مادر نیز با عقاید فرزند با احترام برخورد کنند، طبعاً رشد هویت نوجوانان چنین خانواده‌هایی با موفقیت همراه خواهد بود. همچنین توفیق‌های تحصیلی در طول سالهای مدرسه، نحوه تعامل با هم کلاسی‌ها، معلمان و کادر مدرسه و همچنین جو روانی عاطفی کلاس از عوامل شکل‌گیری هویت محسوب می‌شود (لطف‌آبادی، ۱۳۹۶).

---

1. Markstrom-Adams, C., et al.

از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت، عامل اجتماع محسوب می‌شود چنانچه می‌بینیم که نوجوانان متعلق به فرهنگ‌های قدیمی و نقاط دور افتاده یا محیط‌های روستایی چگونه تحت تأثیر زمینه‌های اجتماعی- فرهنگی، هویت متناسب با شرایط زندگی خود را شکل می‌دهند (اسچلینگر، ۲۰۱۸^۱). تومان^۲ (۲۰۱۰)، معتقد است که تولد بر رشد هویت مؤثر است. فاصله سنی و رشد سنی بچه‌ها نیز باعث می‌شود که نه تنها برخورد والدین با آنان متفاوت باشد بلکه این امر رابطه فرزندان با یکدیگر را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. فرزندان نیز، موضوع آزمایش تربیتی والدین جوان و بی‌تجربه است که به شدت به وی توجه می‌کنند. همچنین معمولاً گفته می‌شود که فرزندان کوچکتر آزادی بیشتری را تجربه می‌کنند. در عین حال برای بسیاری از نوجوانان، دستیابی به یک وضعیت آزادانه تعویق مشکل است تا بیش از آنکه بدانند چه کسی هستند و در زندگی چه خواهند کرد اغلب دچار نوعی حس انزوای می‌شوند (لئو^۳، ۲۰۱۸). یعنی این احساس که زمان، آنان را پشت‌سر می‌گذارد. دریافت معنا در هر نوع فعالیتی ناتوان هستند. با این وجود نوجوان خیلی اوقات تعهدات و الزامات را به تعویق می‌اندازد و این به دلیل نیاز درونی برای اجتناب از «تثبیت زودرس هویت» و پذیرفتن نقش‌های متعدد اجتماعی است، اگر چه یک جستجوی طولانی به دنبال هویت، شاید رنج‌آور است اما می‌تواند سرانجام به شکل متعالی‌تری از انسجام فردی و نوآوری‌های اساسی اجتماعی تبدیل گردد. پیاز، فریاد واریکسون همچون بسیاری دیگر در جستجوی پیشنه شایسته واقعی خود، زمان زیادی وقت صرف کرده‌اند (رولندز و همکاران^۴، ۲۰۱۸) جستجوی آنان در عین حال که همیشه برایشان خوشایند نبود، سرانجام منجر به روش‌های نوین ادراک و دگرگونی‌های پر معنی در مشاغل آنان گردید. خانواده، مدرسه، محله‌زندگی، نهاد اجتماعی، مذهبی و رسانه‌های گروهی، در شکل‌گیری هویت نوجوانان مؤثر هستند. با این وصف، چون خانواده اولین نهادی است که پایه‌های اولیه شخصیت نوجوان را از دوره کودکی شکل می‌دهد از اهمیت خاصی برخوردار است. متأسفانه در جامعه ما در بسیاری از خانواده‌ها، فرزند سالاری وجود دارد، و به این معنا که والدین در خدمت مطلق فرزندان‌شان هستند. (اکبرزاده، ۱۳۹۱).

1. Schlesinger, A. M.
2. Toman

3. Liu, Y. S.
4. Rowlands, L. et al.

پژوهش حاضر نیز دارای محدودیت‌های بود که مهم‌ترین آن‌ها این بود که در تصاویر کتاب به مؤلفه‌های هویت اصلاً توجهی نشده است و این باعث می‌شود که دانش آموزان، آگاهی نسبت به این مقولات نداشته باشند بر این اساس پیشنهاد می‌شود در مواردی که به مؤلفه‌های هویت در کتاب توجهی نشده اصلاح شوند و این مقوله‌ها مورد توجه قرار گیرند همچنین مربیان پرورشی با آموزش‌های ارتباطی با دانش آموزان آشنایی لازم را با مقوله‌های هویتی بدست آورند. و نهایتاً این که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی بر مبنای تربیت اسلامی، روش‌های جامعه پذیر کردن دانش آموزان آموزش داده شود.

منابع

- اکبرزاده، ن. (۱۳۹۱). گذر از نوجوانی به پیری. تهران، آوای نور.
- بهرزیان نژاد، ع و کرمی، ز. (۱۳۹۴). بازتاب شاخص‌های هویت ملی در کتاب ادبیات فارسی پایه هشتم دوره اول متوسطه، اولین کنگره علمی پژوهشی سراسری توسعه و ترویج علوم تربیتی و روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم فرهنگی اجتماعی ایران، تهران، انجمن علمی توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.
- گودرزی، مرتضی. (۱۳۹۴). جستجوی هویت در نقاشی معاصر ایران. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لطف آبادی، ح. (۱۳۹۶). روان‌شناسی تربیتی. تهران: انتشارات سمت.
- ماسن، پ هنری؛ کیگان، ج؛ هوستون، آ. کارول و کانجر، ج. (۱۳۹۲). تاریخ چاپ به زبان اصلی (۱۹۹۷).. رشد و شخصیت کودک. ترجمه مهشید یاسایی. تهران: ماد (وابسته به نشر مرکز).
- یارمحمدیان، م. ح. (۱۳۹۳). اصول برنامه‌ریزی درسی. تهران: یادواره کتاب.

References

- Anderson, P. (1991). Nation-states and national identity. *London Review of Books*, 13(9), 5-8.
- Berzonsky, M. D. (2010). Identity processing style, self-construction, and personal epistemic assumptions: A social-cognitive perspective. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(4), 303-315.
- Hayward C R. (2012). Democracy's Identity Problem: Is "Constitutional Patriotism" the Answer? *Constellations*, 14(2), 182-196.
- Hogg, M. A. (2017). Social identity theory. In *Understanding peace and conflict through social identity theory* (pp. 3-17). Springer, Cham.
- Koross, R. (2018). National identity and unity in Kiswahili textbooks for secondary school students in Kenya: a content analysis. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies*, 3(4), 544-550.
- Liu, Y. S. (2018). Schooling and politics: textbooks and national identity in the Tibetan schools in India. *Contemporary South Asia*, 23(4), 456-478.

- Markstrom-Adams, C., Hofstra, G., & Dougher, K. (1994). The ego-virtue of fidelity: A case for the study of religion and identity formation in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 23(4), 453-469.
- Rowlands, L. Salas, C. E., Casassus, M., Pimm, S., & Flanagan, D. A. (2018). "Relating through sameness": a qualitative study of friendship and social isolation in chronic traumatic brain injury. *Neuropsychological rehabilitation*, 28(7), 1161-1178.
- Schlesinger, A. M. (2018). The Disuniting of America: What We All Stand to Lose If Multicultural Education Takes the Wrong Approach.... *American Educator: The Professional Journal of the American Federation of Teachers*, 15(3).
- Toman, N. (2010). Diverse students? Diverse identities? Can conceptions of habitus and identity facilitate an understanding of learner experience within contemporary higher education. In *Conference proceedings of the 'Academic identifies for the 21st century*.

